

KELEMEN LAJOS TÖRTÉNÉSZ MUNKÁSSÁGA

Ma már vitathatatlan tény, hogy Kelemen Lajos az erdélyi magyar történetírók nesztora volt, akinek életútja a Bolyaiak városából indult el: régi marosszéki székely családból. Kelemen Miklós ítélőtáblai irodatiszt és Csomoss Janka második gyermekeként született Marosvásárhelyen 1877. szeptember 30-án. Tavaly ünnepeltük születésének 120. évfordulóját. Apai ágon örökölte unitárius vallását. Ez az ág, a nagyernyei Kelemen család a történelem folyamán egyháznaknak lelkészeket is adott, valamint egy alapítványtevőt, Kelemen Benjámint személyében.

Kelemen Lajos elemi- és középiskolai tanulmányait szülővárosában a híres és nagy múltú református Kollégiumban végezte 1886 és 1896 között. Nevelői közül egyedül történelemtanáráról, Koncz Józsefről beszélt megkülönböztetett tisztelettel és hálával, hiszen ő indította el életpályáját. Koncz József akkoriban a Kollégiumi Nagykönyvtár őre volt, és Kelemen Lajos, amint Szabó T. Attila írja: „ebben a kincses házban ismerkedett meg azzal a bűvölettel, a kutatás szenvedélyével, amely aztán egész életén végigkísérte.” (Vö: Kelemen Lajos: Művészettörténeti tanulmányok. Bukarest, 1977. 9. p.) Kibontakozó érdeklődésére nagy hatással volt Orbán Balázs monumentális műve, a Székelyföld leírása, Kővári László: Erdély régiségei című könyve és nem utolsósorban anyai nagyapja, a 48-as honvéd Csomoss Miklós visszaemlékezései a szabadságharcra. Az olvasmány- és elbeszélésélmények hatására Kelemen Lajos honismereti kirándulásokat szervezett, és ezek során fedezte fel a marosszentkirályi, a marosszentannai és nyárádszentlászlói falfestményeket, valamint az adamosi unitárius templomban a legrégebbi erdélyi - a mohácsi csata évéből való (1526) - mennyezetfestményt.

Hetedik gimnazista korában azon töprengett, hogy a kollégiumi önképzőkör főjegyzői tisztségét elvállalja-e. Korai naplófeljegyzéseiben így ír: „Én unitárius vagyok, s meggyőződésemmel, hogy vallásom igaz. Kérdés, hogy az igazgató (Horváth József) elnézné, hogy főjegyző legyek.” (Kolozsvári Nemzeti Levéltár. Kelemen Lajos

fond/40). A kollégium értesítőjéből tudjuk (1895), hogy abban az évben az önképzőkör egyik aljegyzője lett, a következő évben, utolsó éves korában pedig főjegyző. Az érettségire készülő Kelemen Lajos 1895. október 13-án a következőket jegyezte fel naplójába: „Tisztában vagyok életem céljával. Ha Isten megsegít, leszek tanár, s megírom a Mezőség leírását, ha pedig nem lehetek: leszek hivatalnok, szerényen meghúszom magam, szerzek könyveket és élek egyedül. Ha tanár lehetek: akkor tartok sok virágot magamnak és könyveket, mert a virág egész mennyországgá teszi a szobát...Magházasodni 1904 előtt nem szabad. Ha megcsal reményem, akkor nem házasodom meg soha, hanem gyűjtök pénzt, s emelem családomat.... Jó barátaimat segítem, s gyermeköket nevelem.” (Kvi.Nemz.Lev.K.L.fond/40). Mennyi finom lelki rezdülés van ezekben a sorokban! Az önmagát szétosztó, másokért való élésnek tudatos előrevetítése.

A Millennium évében, 1896-ban, dr. Szádeczky Lajos kolozsvári egyetemi tanár kormányképviselőként jelent meg Kelemen Lajosék érettségi vizsgáján. Visszaemlékezett az ígéretes ifjú által két évvel korábban hozzá küldött oklevélmásolatára, és a történelemből jól vizsgázó diákot nemcsak egyetemi továbbtanulásra buzdította, hanem szándékának megvalósításában támogatásáról is biztosította.

Apja Kelemen Lajost a jobb keresetet biztosító jogi pályára szánta, de ő az ésszerű szülői megfontolástól eltérően a tanári hivatást választotta. Ma már egyértelműen állíthatjuk, hogy egyéniségéhez ez a pálya biztosított legmegfelelőbb működési teret.

A Ferenc József Tudományegyetem történelem–földrajz szakát végezte el 1901-ben, és a teljes jogú tanári képesítéshez szükséges vizsgát 1908-ban tette le. Kelemen Lajos, Szabó T. Attilát idézve, „alapos, történettudományi ismeretekkel, a korszerű forráshasználat kívánalmainak tudatosításával a levéltári munkára felkészültem” hagyta el az egyetem padjait (K. L.: Művt. tan. 12. p.) Személyi keret hiányában az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára helyett a múzeumi Könyvtárhoz került napidíjasként, és itt működött 1907 őszéig. Időközben már harmadszor hívta meg a Kolozsvári Unitárius Kollégium a történelem–földrajz rendes tanári állására, melyről 1907. június 26-án naplójában így ír: „Életemnek újra fordulójánál állok. Vagy most, vagy egy év múlva mégis kimegyek tanárnak az unitárius Kollégiumba. Hosszú tépelődés, sok küzdelem után határoztam erre magamat. Ki tudja, mi lesz a jövőm? Keserőséggel hagyom oda megszo-

kott és magam elé szabott pályámat, hol annyi kitartás, szeretet, önzetlen szolgálat és teher alatt terveim nem váltak be. Más úton próbálok tehát céljaim felé haladni” (Kvi.Nemz.Lev:K.L. fond/40). Az Egyházi Képviselő Tanács 1907. július 27-én helyettes tanárnak megválasztotta, s tanári képesítő vizsgája után azonnal rendes tanárrá kívánta előléptetni. A következő évben az Unitárius Egyház levéltárosi állásának a betöltésére is felkérték. Tehát Kelemen Lajos tulajdonképpeni levéltárosi pályafutását egyházunk levéltárosaként kezdte el. E két állással párhuzamosan 1908 őszétől az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkáráként is dolgozott.

Rendkívüli emberi jellemvonásai tették Kelemen Lajost kiváló tanárrá. Történelemórái felejthetetlen élményt nyújtottak tanítványainak, akik előtt „a történelem legnagyobb alakjai is emberként: erényeik és gyarlóságaik meztelen valóságában jelentek meg.” (K. L.: Művt. tan. 12. p.)

Tanársága idején is ő volt az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára gyarapodásának, fejlesztésének szellemi irányítója és egyben legodaadóbb munkása. Sok-sok embert meggyőzött arról, hogy birtokában levő és az erdélyi múlt írásbeliségéhez tartozó egyéni vagy családi okmányokat a múzeumi Levéltárnak adja át. Ebben a munkájában tanítványai, barátai, tisztelői is segítettek. Így a század végén alig 40000 darabot számláló gyűjtemény az erdélyi történelem és társadalom rendkívül gazdag, több, mint 600000 dokumentumot tartalmazó levéltárává fejlődött.

Az első világháború idején a kórházhelyiséggé átalakított Unitárius Kollégiumban a sebesültek számára megszervezte a tanulók jótekonysági akcióit. Levelezőlapot, borítékot, cigarettát osztogatott a betegeknek. 1916-ban pedig a Kisküküllőtől északra eső front mögötti területeket Kelemen Lajos bejárta Tavaszy Sándorral, hogy a veszélyeztetett ingó műkincseket és levéltári emlékeket összegyűjtve, biztonságba helyezze.

A világháborús összeomlás előtt, 1918 tavaszán az Erdélyi Múzeum levéltárosának nevezték ki, az őt igazán megillető helyre. Ettől fogva valóságos életterévé, otthonává, műhelyévé a levéltár válik. 1938-ban nyugdíjazták, és ebben az évben a Magyar Tudományos Akadémia kültagjává választotta. A bécsi döntést követően, amint Kelemen Lajos rövid önéletrajzában írja: „Horthy Miklós kormányzó úr

Ő-méltóságától 1940. szeptember 15-én átvettem a soha meg se szolgálható legnagyobb magyar kitüntetést, a magyar Corvin láncot”.

Nyugdíjazása ellenére a munkabírájának még teljében levő Kelemen Lajost dr. Hóman Bálint, akkori vallás- és közoktatási miniszter, az Erdélyi Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezte ki. A második világháború végén végleg nyugdíjazták, de továbbra is nap mint nap eljárt a Levéltárba, és mint kutató dolgozott 83 éves koráig, majd hosszas ágyhozakötöttség után, 1963. július 29-én meghalt.

Kelemen Lajos nem a terjedelmes, nagy összefoglalások, hanem a kisebb közlemények, cikkek, adatközlések, ismertetések mestere volt. Kutatási területe egész Erdélyt átfogta, és e terület kis részleteiben való megvilágításával csak egyedül Herepei János, a nagy szellemrokon foglalkozott még ily szakértelemmel.

Tudományos munkásságának könyvészetét áttekintve megállapíthatjuk, hogy a múltból főként a művelődés-, a művészettörténet, néprajz és egyháztörténet érdekelte, de az irodalom és nyelvtörténet területén is maradandót alkotott. Így lett Erdély legkiválóbb művészettörténésze, az erdélyi történeti néprajzi kutatások úttörője és első munkása. Az ő nevéhez fűződik a középkorvégi és újkori levéltári anyag helynévtörténeti kutatásainak a kezdeményezése. Az elsődleges források sokszínűsége arra ösztönözte, hogy felhívja a figyelmet a rajzos-cimeres viseletábrázolások jelentőségére, hogy tanulmányozza a céhélet és ipar fejlődését, valamint kutassa a nyomdászat és könyvtörténeti művészeti összefüggéseit. Kelemen Lajos több évtizedes levéltári kutatásai során olyan hatalmas ismeretanyag birtokába jutott, amely őt, Szabó T. Attilát idézve, az „emlékanyag történetének sokoldalú megközelítésére képessé tette.” (K. L.: Művt. tan. 26. p.) Olyan kutatási módszert alkalmazott elsőként, amelyet ma komplex módszer néven ismerünk.

Kelemen Lajos unitárius kollégiumi tanársága idején elmélyült egyházunk szellemi világában is. Sajnos, indulásának éveiben egyházunk nem mindig úgy viszonyult hozzá, ahogy ő ezt megérdemelte volna. Önéletrajzi írásában egy helyen így ír: „A Magyarországi Unitárius Egyház 1911-ben megbízott tervezett egyházközségi monográfiáinak - nem megírásával, mely becsvágyam lehetett volna, hanem a történetírásra szakképzetlen papság által írt monográfiák - szerkesztésével.” (Molnár B. Lehel, közlő: Kelemen Lajos önéletrajza. in: KerMagv 1997.(103. évf.) 3-4. sz. 234. p.) Tudjuk, hogy a monográ-

fiák közül csak egy pár jelent meg, a többit mind át kellett volna dolgozni, de erre nem került sor. Ennek ellenére egyházunk múltjára vonatkozó adatok egész sorát tette közzé, s élete alkonyán a főgondnoki tisztséggel tüntették ki szolgálataiért.

Kelemen Lajost nem lehet felekezeti korlátok közé szorítani, ő nemcsak az unitáriusoké, hanem mindenkié volt. Egyházához azonban rendkívül ragaszkodott, s ez tette készségben és a jobbitás szándékától vezérelt kritikai megjegyzéseiben nyilvánult meg. Az egyházban tapasztalt hiányosságokra magas erkölcsi igényeinek megfelelően kérlelhetetlen ostromozó szigorral mutatott rá. Ezt a magatartást az élet minden területén érvényesítette.

A kelemenlajosi következetességre jellemző módon hitéért még az Unitárius Teológiai Akadémia akkori hit- és erkölcsstan tanárával, Gálffy Lőrinczel is összeütközésbe került. Gálffy Lőrincz ugyanis túlzott radikalizmussal kétségbe vonta az isteni gondviselés létezését, amit Kelemen Lajos érthető módon nem fogadott el, és így nyilatkozott: „...én a mindenséget kormányzó erő és bölcsesség bölcs gondviselésében, az okok és okozatok törvényszerűségében hiszek, s életemben sokszor tapasztaltam Isten kezét. Nekem meggyőződésem, hogy mindenki megkaphatja cselekvései jutalmát és büntetését, s az élet minden eseményeinek okai és követelményei közt szoros összefüggés van. Nincs büntetésünk és szerencsétlenségünk, melyre reá ne szolgáltunk volna, csak önzésből vagy vakságból nem tudjuk, vagy nem akarjuk tudni sokszor, hogy mit miért szenvedünk s mivel érdemeltük meg. Mert legkönnyebb önmagunknak saját hibáit elnézni s felejtetni. (Kvi.Nemz.Lév.K.L. fond/40. 1918. április 23-i naplófeljegyzés.)

E rövid hitvallásszerű megfogalmazása mellett zárógondolat-képpen mi elmondhatjuk, hogy Kelemen Lajosnak halálával eltűnt emberi alakja az emlékezés szépségében még tisztábban hirdeti, főleg ilyenkor húsvét körül, az örökélet ünnepén, hogy a halál nem végső megsemmisülés, hiszen az önzetlen szolgálatban eltöltött ember és tudós élete a maga páratlan gazdagságú eredményeivel, követendő példaadással örökre beleépül egy nép, egy nemzet erkölcsi, társadalmi, tudományos életébe, tudatába.